

F J O D O R D O S T O J E V S K I

Aantekeningen
uit het
ondergrondse

Vertaling uit het Russisch

1864

Voorwoord

Er zijn boeken die je leest, en boeken die je lezen. Aantekeningen uit het ondergrondse behoort tot de tweede soort. Dostojevski schreef het in 1864, op een keerpunt in zijn leven — zijn eerste vrouw stierf, zijn broer Michail stierf, zijn tijdschrift ging failliet. Uit die as van verlies en financiële nood ontstond een van de meest indringende en ongemakkelijke teksten in de wereldliteratuur.

De naamloze verteller — de man uit het ondergrondse — is geen held. Hij is niet eens een antiheld in de gewone zin van het woord. Hij is iets ongemakkelijker dan dat: een spiegel. Veertig jaar oud, verbitterd, briljant en radeloos eerlijk over zijn eigen beperkingen, spreekt hij ons aan alsof hij weet dat wij er zijn — alsof hij weet dat we luisteren en hem tegelijk proberen te ontlopen. Dat ontlopen lukt niet. Dat is precies zijn bedoeling.

Het boek valt uiteen in twee delen. Het eerste, *Ondergronds*, is een filosofisch monoloog van bijna ondraaglijke intensiteit. De ondergrondse man keert zich tegen het rationele optimisme van zijn tijd — de gedachte dat de mens, als hij zijn ware belang maar begrijpt, vanzelf goed en redelijk zal handelen. Nonsens, zegt hij. De mens handelt uit koppigheid, uit gril, uit het louter bewijs van zijn eigen wil. Liever pijn dan voorspelbaarheid. Liever de muur dan de kristallen paleis. Dit argument, in 1864 aangevallen als nihilistisch en gevaarlijk, klinkt een eeuw en half later als een lucide diagnose van het menselijk tekort.

Het tweede deel, À propos van de natte sneeuw, is anders van toon — narratiever, wreder, pijnlijker om te lezen. De ondergrondse man vertelt een reeks herinneringen aan zijn jongere jaren: zijn pogingen om deel uit te maken van een gezelschap dat hem veracht, zijn ontmoeting met de jonge prostituée Liza, en zijn onvermogen om de verbinding die hij zelf heeft gewekt vast te houden. In deze bladzijden ligt zijn theoretische filosofie bloot als levende wond. Hij weet wat goed is. Hij kan het niet doen. De bewustheid zelf is de kooi.

Dostojevski zag in dit personage iets van zichzelf, en iets van zijn tijd, en iets van wat na zijn tijd zou komen. Nietzsche las hem en herkende de wil tot macht in het negatieve. Freud las hem en herkende het zelfdestructieve ego. Kafka las hem en herkende de vervreemde bureaucraat in zijn labyrint. Sartre las hem en herkende de bad faith, de zelfbedrog waartoe de mens altijd in staat is. De ondergrondse man loopt op al deze denkers vooruit — niet omdat hij wijzer is dan zij, maar omdat hij eerlijker is.

Deze vertaling tracht die eerlijkheid te bewaren: de stekelige ritmes, de plotselinge wendingen, de noten van sarcasme die altijd iets wanhopigs verbergen. Dostojevski schreef snel, gedreven, soms haastig. Zijn stijl is niet glad. Hij is bedoeld om te storen.

Lees dit boek dus niet voor de rust. Lees het voor de herkenning — de scherpe, ongemakkelijke herkenning van een stem die fluistert wat wij het liefst niet hardop horen.

— *De redactie*

Inhoudsopgave

Deel I	5
I.....	6
II.....	10
III	14
IV.....	19
V	21
VI.....	25
VII	27
VIII.....	34
IX.....	41
X	45
XI.....	48
Deel II	53
I.....	54
II.....	69
III	75
IV.....	87
V	101
VI.....	107
VII	121
VIII.....	130
IX.....	143
X	152

Deel I

Ondergronds

Ik ben een ziek mens... Ik ben een boosaardig mens.

I

Ik ben een ziek mens... Ik ben een boosaardig mens. Ik ben een onaantrekkelijk mens. Ik geloof dat mijn lever aangetast is. Maar ik weet er zelf niets van af, ik heb geen idee wat me precies mankeert. Ik raadpleeg geen dokter, nooit gedaan ook, al heb ik alle respect voor de geneeskunde en voor artsen. Ik ben zelfs bijgelovig genoeg om de geneeskunde te respecteren (ik heb genoeg opleiding om niet bijgelovig te zijn, maar ik ben het toch). Nee, ik weiger naar een dokter te gaan uit pure boosaardigheid. Dat zult u waarschijnlijk niet begrijpen. Ik begrijp het zelf wel. Natuurlijk kan ik niet precies zeggen wie ik eigenlijk kwets met die boosaardigheid van mij: ik weet drommels goed dat ik de doktoren niet kan straffen door ze te mijden; ik weet beter dan wie ook dat ik mezelf ermee pijn doe en niemand anders. Toch ga ik niet naar een dokter uit boosaardigheid. Mijn lever is slecht, des te erger dan maar!

Zo gaat het al jaren -- twintig jaar. Ik ben nu veertig. Vroeger zat ik bij de overheid, maar niet meer. Ik was een boosaardige ambtenaar. Ik was grof en vond er plezier in. Ik nam geen smeergeld, dus ik moest mijn compensatie ergens anders zoeken, nietwaar? (Een armzalige grap, maar ik haal hem er niet uit. Ik schreef hem omdat ik dacht dat hij geestig zou klinken; nu zie ik dat ik alleen maar opschepperig en verachtelijk wilde doen, daarom laat ik hem juist staan!)

Als er smeekschriften kwamen aan mijn tafel, mensen die inlichtingen wilden, knarsetandde ik soms tegen ze en ik genoot intens als ik iemand ongelukkig wist te maken. Dat lukte me bijna altijd. Het waren meestal timide lieden -- logisch, het waren smeekschriften. Maar onder de brutalen was er één officier die ik niet kon uitstaan. Hij weigerde zich klein te maken en rinkelde op een walgelijke manier met zijn sabel. Achttien maanden heb ik met hem over die sabel gevochten. Uiteindelijk won ik. Hij hield op met rinkelen. Dat was nog in mijn jeugd.

Maar weet u, heren, wat de kern van mijn boosaardigheid was? De echte angel zat hem hierin: juist op de momenten van de hevigste gal, als ik het meest verbitterd was, wist ik diep vanbinnen met schaamte dat ik niet alleen geen boosaardig mens was, maar zelfs geen verbitterd mens, dat ik gewoon maar wat mussen verschrikte en mezelf daarmee vermaakte. Ik kon schuimbekken van woede, maar geef me een pop om mee te spelen, een kop thee met suiker, en misschien zou ik al bedaren. Ik zou zelfs echt ontroerd kunnen raken, al zou ik mezelf daarna waarschijnlijk weer staan bijten en maandenlang 's nachts wakker liggen van schaamte. Zo zat ik in elkaar.

Ik loog toen ik daarnet zei dat ik een boosaardige ambtenaar was. Ik loog uit boosaardigheid. Ik vermaakte me gewoon met die smeekschriften en met die officier, maar in werkelijkheid kon ik nooit echt boosaardig worden. Ik voelde elk moment in mezelf een massa, een hele massa elementen die daar lijnrecht tegenover stonden. Ik voelde ze letterlijk krioelen in me, die tegengestelde krachten. Ik wist dat ze mijn hele leven al in me hadden gekrioeld en smeekten om eruit te mogen, maar ik liet ze niet, ik liet ze met opzet niet naar buiten komen. Ze kwelden me tot ik me schaamde: ze joegen me stuipen aan en maakten me uiteindelijk misselijk --

hoe misselijk ze me maakten! Denkt u nu soms, heren, dat ik hier berouw toon, dat ik u om vergeving vraag voor iets? Ik weet zeker dat u dat denkt... Maar ik verzeker u, het kan me niet schelen of u dat denkt.

Het ging niet alleen om dat ik niet boosaardig kon worden; ik wist niet hoe ik überhaupt iets moest worden: niet boosaardig, niet goed, niet schurk, niet eerlijk mens, niet held, niet insect. Nu leef ik mijn leven uit in mijn hoekje en terg ik mezelf met de boosaardige en nutteloze troost dat een intelligent mens ernstig niets kan worden, dat alleen de dwaas iets wordt. Ja, een mens in de negentiende eeuw moet en hoort moreel vooral een karakterloos wezen te zijn; een man met karakter, een actief mens, is vooral een beperkt wezen. Dat is mijn overtuiging na veertig jaar. Ik ben nu veertig en u weet dat veertig jaar een heel mensenleven is; u weet dat het stokoude dag is. Langer dan veertig leven is onfatsoenlijk, vulgair, immoreel. Wie leeft er nou ouder dan veertig? Zeg het eerlijk en oprecht. Ik zal u zeggen wie: dwazen en waardeloze kerels. Dat zeg ik alle oude mannen recht in hun gezicht, al die eerbiedwaardige grijsaards, al die zilverharige en eerbiedwaardige heren! Dat zeg ik de hele wereld recht in het gezicht! Ik heb het recht dat te zeggen, want ik ga zelf door tot zestig. Tot zeventig! Tot tachtig!... Wacht even, laat me op adem komen...

U denkt natuurlijk, heren, dat ik u wil amuseren. U vergist zich ook daarin. Ik ben helemaal niet zo'n vrolijke kerel als u denkt, of als u misschien denkt; maar nu u geïrriteerd bent door al dit gepraat (en ik voel dat u geïrriteerd bent) en het nodig vindt te vragen wie ik ben -- dan zeg ik: ik ben titulairraad. Ik zat in dienst om te eten (enkel daarom), en toen vorig jaar een verre verwant me zesduizend roebel naliet, ben ik meteen uit dienst

getreden en heb ik me in mijn hoekje gevestigd. Ik woonde hier al eerder, maar nu heb ik me hier definitief gevestigd. Mijn kamer is een ellendig, afschuwelijk hok aan de rand van de stad. Mijn dienstmeid is een oude boerin, kwaadaardig uit domheid, en bovendien hangt er altijd een vieze lucht om haar heen. Men zegt dat het klimaat van Petersburg slecht voor me is en dat het met mijn kleine middelen heel duur is om hier te wonen. Ik weet dat allemaal beter dan al die wijze en ervaren raadgevers en opvoeders... Maar ik blijf in Petersburg; ik ga niet weg uit Petersburg! Ik ga niet weg omdat... ach! Het maakt volstrekt niets uit of ik wegga of blijf.

Maar waarover praat een fatsoenlijk mens het liefst met plezier?

Antwoord: Over zichzelf.

Welnu, dan zal ik over mezelf praten.

II

Ik wil u nu vertellen, heren, of u het horen wilt of niet, waarom ik zelfs geen insect kon worden. Ik zweer u plechtig: ik heb vele malen geprobeerd een insect te worden. Maar zelfs dat lukte me niet. Te bewust zijn, heren, dat is een ziekte -- een echte, grondige ziekte. Voor de dagelijkse behoeften van de mens zou het gewone menselijke bewustzijn volstaan hebben, dat wil zeggen de helft of een kwart van wat een ontwikkeld mens van onze ongelukkige negentiende eeuw meekrijgt -- vooral iemand die het noodlot heeft in Petersburg te wonen, de meest theoretische en bedoelde stad op de hele aardbol. (Er bestaan bedoelde en onbedoelde steden.) Het zou genoeg zijn geweest om te beschikken over het bewustzijn waarmee alle zogenaamde directe mensen en mannen van de daad leven. U denkt natuurlijk dat ik dit allemaal uit aanstellerij opschrijf, om geestig te doen ten koste van de mannen van de daad; en erger nog, dat ik uit onbeschaafde aanstellerij net als die officier van mij met mijn sabel rinkelde. Maar, heren, wie kan er nou trots zijn op zijn kwalen en er zelfs mee pronken?

Toch doet iedereen dat min of meer; men is trots op zijn kwalen, en ik misschien wel meer dan wie ook. Laten we daar niet over twisten; mijn bewering was onzinnig. Maar ik blijf erbij: een overmaat aan bewustzijn, elk soort bewustzijn eigenlijk, is een ziekte. Ik blijf daarbij. Laten we dat even laten rusten. Zeg me dit: hoe komt het dat juist op de momenten waarop ik het meest vatbaar ben voor alle verfijningen van het 'verhevene en schone',

zoals men vroeger zei, het juist dan, alsof het zo bedacht was, niet alleen bij me opkomt maar ook gebeurt dat ik lelijke dingen doe - - dingen die... kortom, daden die iedereen misschien wel pleegt, maar die bij mij, alsof het met opzet was, juist optraden op het ogenblik dat ik het scherpst besepte dat ze niet mochten gebeuren. Hoe bewuster ik was van het goede, van al dat 'verhevene en schone', des te dieper zakte ik weg in mijn modder en des te bereidwilliger was ik om er helemaal in te verzinken. Maar het voornaamste was dat dit alles bij mij niet toevallig leek, maar alsof het zo hoorde te zijn. Het was alsof dit mijn meest normale toestand was, helemaal geen ziekte of verdorvenheid, zodat ten slotte alle lust om ertegen te vechten verdween. Het eindigde ermee dat ik bijna geloofde (misschien wel echt geloofde) dat dit misschien wel mijn normale toestand was. Maar in het begin, toen het begon, wat een foltering heb ik doorstaan in die strijd! Ik geloofde niet dat het bij anderen hetzelfde was, en mijn hele leven heb ik dit feit over mezelf verborgen gehouden als een geheim. Ik schaamde me (misschien schaam ik me nog steeds): ik kwam zover dat ik een soort heimelijk, abnormaal, verachtelijk genoeg voelde als ik op een smerige Petersburgse nacht naar mijn hoekje terugkeerde, met de scherpe wetenschap dat ik die dag weer een walgelijke daad had begaan, dat wat gebeurd was nooit meer ongedaan gemaakt kon worden, en dat ik mezelf heimelijk, vanbinnen, bleef knagen en verscheuren tot de bitterheid ten slotte omsloeg in een soort schandelijke, vervloekte zoetheid, en uiteindelijk -- in echt, positief genot! Ja, in genot, in genot! Ik sta erop. Ik vertel dit omdat ik steeds maar wil weten of andere mensen datzelfde genot voelen. Ik zal het uitleggen: dat genot kwam juist voort uit de te hevige bewustheid van eigen vernedering; het kwam eruit dat je jezelf tot de uiterste grens hebt

gebracht, dat het verschrikkelijk is, maar dat het niet anders kan; dat er voor jou geen uitweg is; dat je nooit een ander mens zult kunnen worden; dat zelfs als je nog tijd en geloof overhield om iets anders te worden, je waarschijnlijk niet eens zou willen veranderen; of als je het wel wilde, je toch niets zou doen; omdat er in werkelijkheid misschien niets was om in te veranderen.

En het ergste, de wortel van alles, was dat dit alles volstrekt in overeenstemming was met de normale, fundamentele wetten van het overmatig scherpe bewustzijn, en met de traagheid die er rechtstreeks uit voortvloeide, zodat je niet alleen niet kon veranderen, maar absoluut niets kon doen. Zo volgde er uit dat scherpe bewustzijn dat je niet schuldig bent als je een schurk bent; alsof dat een schurk troost biedt zodra hij beseft dat hij werkelijk een schurk is. Maar genoeg... Ach, ik heb een hoop onzin uitgekraamd, maar wat heb ik eigenlijk uitgelegd? Hoe valt dat genot hierin te verklaren? Toch zal ik het uitleggen. Ik zal tot op de bodem gaan! Daarom heb ik de pen opgenomen...

Ik bijvoorbeeld heb een enorme dosis eigenliefde. Ik ben even argwanend en lichtgeraakt als een bochel of een dwerg. Maar op mijn woord, ik heb soms momenten gekend waarop ik, als ik een klap in mijn gezicht had gekregen, daar misschien zelfs blij mee zou zijn geweest. Ik meen het ernstig: ik zou waarschijnlijk zelfs daarin een eigenaardig soort genot hebben ontdekt -- het genot natuurlijk van de wanhoop; maar in de wanhoop zitten de hevigste genietingen, vooral als je heel scherp beseft hoe hopeloos je positie is. En als je een klap in je gezicht krijgt -- dan overweldigt de wetenschap dat je tot moes geslagen bent je helemaal. Het ergste is, hoe je het ook bekijkt, dat ik altijd het meest schuldig was aan alles. En wat het vernederendst is: schuldig zonder eigen schuld, zogezegd door de wetten der natuur. Ten eerste schuldig

omdat ik slimmer ben dan iedereen om me heen. (Ik heb mezelf altijd slimmer gevonden dan iedereen om me heen, en soms, gelooft u het of niet, schaamde ik me daar zelfs voor. Hoe dan ook, mijn hele leven heb ik mijn ogen afgewend en nooit iemand recht in het gezicht durven kijken.) Ten slotte schuldig omdat ik, zelfs als ik grootmoedig was geweest, alleen maar meer zou hebben geleden door het besef van de nutteloosheid daarvan. Ik zou zeker nooit iets hebben kunnen doen uit grootmoedigheid -- noch vergeven, want mijn belager had me misschien geslagen volgens de wetten der natuur, en die kun je niet vergeven; noch vergeten, want ook al was het door de wetten der natuur, het blijft een belediging. Ten slotte, zelfs als ik iets anders had willen zijn dan grootmoedig, als ik juist wraak had willen nemen op mijn belager, had ik op niemand wraak kunnen nemen voor wat dan ook, omdat ik zeker nooit de moed zou hebben gehad iets te doen, zelfs als ik het had gekund. Waarom ik die moed niet zou hebben gehad? Daarover wil ik nu juist een paar woorden zeggen.

III

Hoe doen mensen die wraak weten te nemen en in het algemeen voor zichzelf op te komen dat eigenlijk? Stel dat zij door het gevoel van wraak bezeten zijn: dan blijft er in hun hele wezen voor dat ogenblik niets anders over dan dat ene gevoel. Zo'n man stormt regelrecht op zijn doel af als een woedende stier met de horens omlaag, en alleen een muur kan hem tegenhouden. (Tussen haakjes: juist tegenover die muur staan die heren -- de 'directe' mensen en mannen van de daad -- werkelijk met de mond vol tanden. Voor hen is een muur geen uitvlucht zoals voor ons denkers die daarom niets doen; geen excuus om opzij te gaan, een excuus waar wij altijd maar al te graag naar grijpen, al geloven we er zelf meestal niet in. Nee, zij staan er oprecht bedremmeld tegenover. De muur heeft voor hen iets geruststellends, moreel verzachtends, iets definitiefs -- misschien zelfs iets geheimzinnigs... maar over die muur straks meer.)

Zo iemand noem ik de werkelijk normale mens, zoals de tedere moeder natuur hem bedoeld heeft toen ze hem goedgunstig op aarde bracht. Ik benijd hem tot ik er groen van zie. Hij is dom, dat ontken ik niet, maar misschien hoort de normale mens dom te zijn, hoe weet u dat zo zeker? Misschien is dat zelfs heel mooi. En ik raak des te meer overtuigd van dat vermoeden -- als men het al een vermoeden mag noemen -- doordat juist het tegendeel van de normale mens, de mens met het scherpe bewustzijn, die natuurlijk niet uit de schoot der natuur

komt maar uit een distilleerkolf (dit grenst bijna aan mystiek, heren, maar ik vermoed het ook), soms zo radeloos staat tegenover zijn tegenpool dat hij met al zijn overdreven bewustzijn werkelijk zichzelf als een muis beschouwt en niet als een mens. Een hoogst bewuste muis misschien, maar toch een muis, terwijl de ander een mens is, enzovoort, enzovoort. En het ergste is: hijzelf, hij persoonlijk, ziet zichzelf als een muis; niemand vraagt hem dat te doen; en dat is het voornaamste.

Laten we nu eens kijken naar die muis in actie. Stel dat ook hij zich beledigd voelt (en dat voelt hij bijna altijd), en dat ook hij wraak wil nemen. Misschien hoopt zich in hem zelfs meer boosaardigheid op dan in die *homme de la nature et de la vérité*. De lage, gemene lust om die boosaardigheid op zijn belager te botvieren vreet misschien nog gemener aan hem dan aan die natuurmens. Want die laatste ziet door zijn aangeboren domheid zijn wraak als louter gerechtigheid; de muis daarentegen gelooft door zijn scherpe bewustzijn niet in de gerechtigheid ervan. En als het dan eindelijk tot de daad komt, tot de eigenlijke wraakneming... Afgezien van die ene fundamentele gemeenheid slaagt de ongelukkige muis erin om zich heen nog talloze andere gemeenigheden te scheppen in de vorm van twijfels en vragen; hij stapelt op die ene vraag zoveel onopgeloste vragen dat er onvermijdelijk een dodelijk brouwsel ontstaat, een stinkende brij van twijfels, emoties en het minachtende gelach van de directe mannen van de daad die er plechtig omheen staan als rechters en scheidsrechters, en zich slap lachen om zijn machteloosheid. Natuurlijk blijft er voor hem niets anders over dan dat alles met een pootgebaar weg te wuiven en met een glimlach van voorgewende minachting -- waarin hij zelf niet eens gelooft -- schandelijk weg te kruipen in zijn muizengat.

Daar, in zijn vieze, stinkende, ondergrondse hol, wordt onze beledigde, vertrapte en bespote muis meteen opgeslokt door een kille, kwaadardige en vooral eeuwigdurende wrok. Veertig jaar lang zal hij zich die belediging herinneren, tot in de kleinste, meest vernederende bijzonderheden, en telkens weer uit zichzelf nog vernederender details toevoegen, zichzelf met zijn eigen verbeelding pestend en folterend. Hij zal zich schamen voor zijn eigen verzinsels, maar toch alles weer ophalen, elk detail herhalen, ondenkbare dingen tegen zichzelf verzinnen alsof ze zouden kunnen gebeuren, en niets vergeven. Misschien zal hij toch beginnen wraak te nemen, maar dan schichtig, in kleinigheden, vanachter de kachel, incognito, zonder te geloven in zijn recht op wraak of in het welslagen ervan, wetend dat hij van al zijn wraakpogingen honderd keer meer zal lijden dan degene op wie hij wrekt, terwijl die ander zich waarschijnlijk niet eens krabt. Op zijn sterfbed zal hij het allemaal nog eens overdoen, met de rente die over al die jaren is opgelopen...

Maar juist in die kille, afschuwelijke halfwanhoop, halfgelovigheid, in dat bewust levend begraven zijn van verdriet onder de grond gedurende veertig jaar, in die scherp onderkende maar toch half twijfelachtige hopeloosheid van zijn toestand, in die hel van naar binnen geslagen on vervulde verlangens, in die koorts van wisselingen, van voor altijd genomen en een minuut later alweer herroepen besluiten -- juist daarin ligt de smaak van dat vreemde genot waarover ik sprak. Het is zo subtiel, zo moeilijk te ontleden, dat mensen die een beetje beperkt zijn, of gewoon mensen met sterke zenuwen, er geen spatje van begrijpen. 'Misschien,' zult u er met een grijns aan toevoegen, 'begrijpen het ook mensen niet die nooit een klap in hun gezicht hebben gekregen,' en zo zult u me beleefd hinten dat ikzelf misschien ook